

Віктор Калакура

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного приватного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8229-5222>
vik.kalakura@gmail.com

УДК 341.9:347.6

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО СІМЕЙНОГО І МІЖНАРОДНОГО СПАДКОВОГО ПРАВА В ПРОЄКТІ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (КОДЕКСУ ПРАВА ПРИВАТНОГО)

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються проблеми розвитку правового регулювання сімейних і спадкових відносин у сфері міжнародного приватного права. Досліджуються питання історичного розвитку правового регулювання міжнародних сімейних і міжнародних спадкових відносин від проголошення незалежності України, існування колізійних норм у Кодексі про шлюб та сім'ю України, включення колізійних норм сімейного права в Сімейний кодекс України, проблеми кодифікації норм міжнародного приватного права в проєкті нині діючого Цивільного кодексу України, ухвалення окремого Закону “Про міжнародне приватне право”. Докладно розглянуто процес рекодифікації цивільного законодавства, особливо колізійних норм сімейного і спадкового права, їх значення в регулюванні приватних відносин з іноземним елементом. Метою статті є аналіз існуючого колізійного законодавства щодо сімейних і спадкових відносин, визначитись з видом кодифікації, який буде найбільш прийнятним у сучасних умовах, запропонувати своє бачення цієї проблеми. У статті описано особливості впливу загальних засад приватного права і колізійних принципів міжнародного приватного права на розвиток колізійного регулювання конкретних видів сімейних і спадкових відносин. Аналізуються проблеми та запропоновані варіанти колізійного регулювання права на шлюб, форми і порядку укладення шлюбу, особливості укладення шлюбу в консульській установі або дипломатичному представництві України, фактичного сімейного союзу, припинення шлюбу, регулювання особистих і майнових відносин подружжя, шлюбний договір, зобов'язань щодо утримання тощо. Зупиняється автор і на проблемах колізійного регулювання спадкових відносин.

Ключові слова: міжнародне приватне право; цивільне право; сімейне право; спадкове право; рекодифікація; колізійна норма.

Історія питання. Колізійне регулювання сімейних і спадкових відносин у міжнародному приватному праві (далі – МПрП) за останні понад три десятиліття зазнало суттєвих змін. Після першої хвилі кодифікаційних робіт склалася доволі складна ситуація: в Цивільному кодексі України¹ (далі – ЦК України), який набрав чинності з 2004 р., взагалі не містилося колізійних

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 27.04.2026).

норм, а застарілі колізійні норми сімейного права (значною мірою радянські, які існували в Кодексі про шлюб та сім'ю України²) містилися в Сімейному кодексі України³ (далі – СК України). Лише через півтора року, у 2005 р., з ухваленням Закону “Про міжнародне приватне право”⁴ (далі – Закон про МПрП), проблема набула вирішення – старі колізійні норми були вилучені зі складу СК України і в переробленому, удосконаленому вигляді включені до Закону про МПрП, де разом з рештою норм встановлювали комплексне регулювання міжнародних приватних відносин⁵. Протягом останніх двох десятиліть відбувалося поступове покращення колізійного регулювання, чому сприяло приєднання України до ряду конвенцій. Під час роботи по удосконаленню правового регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, робоча група звертала увагу на Конвенцію ООН про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р.; Конвенцію ООН про права дитини 1989 р.; Нью-Йоркську конвенцію про стягнення аліментів за кордоном 1956 р.; Гаазьку конвенцію про укладення та визнання дійсності шлюбів 1978 р.; Гаазьку конвенцію про визнання розлучень і рішень про роздільне проживання подружжя 1970 р.; Гаазьку конвенцію про юрисдикцію, застосовуване право, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності й заходів захисту дітей 1996 р.; Європейську конвенцію про здійснення прав дітей 1996 р.; Конвенцію про контакт з дітьми 2003 р.; Гаазьку конвенцію про право, що застосовується до режимів власності подружжя 1978 р.; Регламент ЄС про право, що застосовується до розлучень та правової сепарації (Рим III) 2010 р. та ін.

Етап рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства. У Верховній Раді України продовжує діяльність робоча група з підготовки законопроекту з рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України. Як відомо, 28 січня 2021 р. на першому засіданні робочої групи була презентована Концепція оновлення Цивільного кодексу України⁶, підготовлена групою провідних фахівців у сфері цивільного права відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 650 від 17 липня 2019 р.⁷ Концепція великою

² Кодекс про шлюб та сім'ю України: Кодекс втратив чинність на підставі Сімейного кодексу № 2947-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07#Text>> (дата звернення 27.04.2026).

³ Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>> (дата звернення 27.04.2026).

⁴ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>> (дата звернення 27.04.2026).

⁵ Див.: А Довгерт, *Міжнародне приватне право: зміна концепції* (Алерта 2024) 256; А Довгерт (ред), *Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону* (Одіссей 2008) 352.

⁶ Концепція оновлення Цивільного кодексу України (АртЕк 2020) 128.

⁷ Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 650 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text>> (дата звернення 27.04.2026).

мірою ґрунтується на значних наукових дослідженнях проблем перспективного розвитку правового регулювання приватних відносин⁸.

Готуючи Концепцію, розробники виходили з того, що усі Книги чинного ЦК України потребують системних змін і суттєвих структурних новацій. Що стосується структурної новації, то її пропонується проводити з урахуванням структури проектів ЦК України 1996–2001 рр., які включали книги “Сімейне право” та “Міжнародне приватне право”. Тож оновлення цивільного законодавства повинно відбуватися в системній єдності з удосконаленням норм МПрП і норм, що регулюють сімейні відносини.

Як зазначалося, Концепція рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства виходить з ідеї Цивільного кодексу як кодексу приватного права, тобто оновлення цивільного законодавства повинно відбуватися в системній єдності з удосконалення норм МПрП і норм, що регулюють сімейні відносини, і містити окремі книги “Сімейне право” та “Міжнародне приватне право”.

Вплив колізійних принципів загальних засад приватного права та колізійних принципів МПрП, оскільки МПрП слід розглядати як частину приватного права.

Принципи МПрП. Питання принципів МПрП доцільно розглядати в контексті загальноправових принципів і принципів приватного права. Серед цих принципів варто назвати принцип верховенства права, принцип свободи особи (неприпустимість свавільного втручання в особисте життя людини), принцип непорушності права власності (свободи власності), принцип свободи договору, принцип свободи підприємницької діяльності, принцип судового захисту порушеного права чи інтересу, засади розумності, справедливості та добросовісності. Вищеназвані принципи діють не тільки у сфері матеріально-правового регулювання міжнародних приватних відносин, а й у сфері колізійного регулювання, нерідко конкретизуючись там у більш специфічні принципи, такі як принцип тісного зв’язку, принцип автономії волі (*lex voluntatis*), принцип застосування більш сприятливого права для слабкої сторони відносин тощо. Саме ці “колізійні” принципи є визначальними для вирішення питання про те, право якої країни повинно застосовуватися для регулювання приватних відносин з іноземним елементом.

Принцип тісного зв’язку. Що стосується принципів колізійного регулювання, то їх розгляд необхідно почати з принципу тісного зв’язку (залежно від контексту його застосування, він отримує формулювання “найбільш тісний зв’язок”, “більш тісний зв’язок”, “тісніший зв’язок”, “тісний зв’язок”). Коли виникає питання про застосовуване право, необхідно визначитися, які

⁸ Див.: А Довгерт, Є Харитонов (ред), *Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів* (Гельветика 2020) 674; Н Кузнецова (ред), *Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу* (Гельветика 2021) 690; О Простибоженко, ‘Сімейне право в структурі рекодифікованого ЦК України’, *Оновлення регулювання приватних відносин: проблеми і перспективи* (О Кот, А Гриняк, М Великанов (ред), Алерта 2024) 207–227.

чинники впливатимуть на визначення застосовуваного права. Фактично в МПрП йдеться про можливість застосування поряд з національним правом іноземного права. Визначення застосовуваного права повинно здійснюватися не за “математичними” формулами, а це повинно бути право, яке має тісний зв’язок з цими відносинами, інакше кажучи – право, яке є властивим (природним) для цих відносин.

У формуванні концепції тісного зв’язку брали участь науковці багатьох країн. Зокрема, вагомий внесок зробили представники німецької школи МПрП: К. Міттермаєр і В. Шаффнер, які висунули ідею зв’язку між видом правовідносин і колізійним рішенням; К. Г. фон Вахтер, якому належить ідея про “місце та серце правовідносин”; Ф. К. фон Савіньї – автор теорії місцезнаходження правовідносин, та О. фон Гірке – автор теорії центру тяжіння зобов’язання тощо. Надалі, у результаті наукових напрацювань на рубежі XIX–XX ст., виникає ідея еластичного колізійно-правового регулювання, яка ґрунтується на видовій класифікації договорів за їх окремими властивостями та спеціалізацією прив’язки. В англосаксонській системі права вчення про тісний і реальний зв’язок (closest and real connection) було розвинуто на основі теорії належного права (proper law theory). Зокрема, генезу колізійного принципу тісного зв’язку в Англії слід розглядати у річищі послідовної еволюції доктрини домислюваного наміру сторін (presumed intention), появи на початку XX ст. тенденцій до об’єктивації теорії належного права. Остаточному становленню концепції тісного зв’язку у США сприяла “американська колізійна революція”. Обґрунтування Д. Каверсом постулату про механічність та автоматизм класичної колізійної норми (характерної для Першого зведення конфліктного права США 1934 р.) відкрило дорогу до пошуку нових механізмів вирішення колізії – гнучких колізійних норм або ad hoc колізійних підходів. Відмінною рисою розвитку принципу суттєвого зв’язку в Америці є не тільки заміна традиційних норм з вибору юрисдикції на так звані ad hoc колізійні підходи, а й те, що суттєвий зв’язок мав ґрунтуватися на зв’язку між нормою та правовою політикою, яку вона відтворює⁹.

У проєкті оновленого ЦК України реалізовані усі напрацювання щодо принципу тісного зв’язку¹⁰. Наприклад, ст. 1800 проєкту містить такі положення: право, що підлягає застосуванню до приватних відносин з іноземним елементом, визначають згідно з колізійними нормами та іншими приписами колізійного права цієї книги, інших законів, міжнародних договорів України та міжнародних звичаїв. Колізійні приписи цієї книги є виявом принципу більш тісного зв’язку відповідних приватних відносин з правом певної країни. Це вперше в історії нашого колізійного законодавства пропонується проголосити що колізійні норми цього кодексу є вираженням прин-

⁹ Див.: А. Довгерт, В. Кисіль (ред), *Міжнародне приватне право: підручник* (2-ге видання, Алерта 2014) 656.

¹⁰ Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 № 14394 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>> (дата звернення 27.04.2026).

ципу тісного зв'язку. Далі передбачено, якщо згідно з колізійними нормами неможливо визначити право, яке підлягає застосуванню, застосовують право, що має більш тісний зв'язок із приватними відносинами. При визначенні більш тісного зв'язку суд враховує як територіальні, так і матеріальні фактори, що мають відношення до відповідних приватних відносин. Однак визначене згідно за допомогою колізійних правил цієї статті право, як виняток, не застосовують, якщо за всіма обставинами приватні відносини не мають істотного зв'язку з визначеним правом і мають більш тісний зв'язок з іншим правом. Цей припис не застосовують, якщо сторони (сторона) здійснили вибір права, що підлягає застосуванню до відповідних приватних відносин (автономія волі). Приписи цієї книги про визначення права, що підлягає застосуванню судом, відносять і до інших органів, що мають повноваження вирішувати питання про право, що підлягає застосуванню, а також до суб'єктів відповідних приватних відносин. Визначення права, що підлягає застосуванню до приватних відносин на підставі колізійних норм, не здійснюють, якщо міжнародний договір України встановлює застосування до відповідних відносин матеріально-юридичних норм. Цей принцип застосовується і для сімейних відносин. Широка палітра колізійних прив'язок: особистий закон осіб (у формі права країни громадянства або місця проживання особи), право країни місця вчинення правочину, право країни місця укладення шлюбу, право країни місця знаходження майна забезпечує належне колізійне регулювання цих відносин. Безумовно, вони діють разом з принципом автономії волі і принципом застосування більш сприятливого права для слабкої сторони.

Принцип автономії волі. Принцип автономії волі (*lex voluntatis*) має неабияке значення в МПрП, оскільки, саме в ньому відображається диспозитивність регулювання приватних відносин. Генеза цього принципу має витоки з принципу свободи договору в класичному приватному праві. У юридичній літературі одним із перших концепцію волевиявлення щодо застосовного права (автономії волі) сформулював французький правник Шарль Дюмулен (1500–1566). Франція у ті часі складалася з багатьох провінцій, у кожній діяли свої, як правило, звичаєві норми (“кутюми”), а отже, не існувало єдиного цивільного права. Виникала необхідність у подоланні місцевих колізій для регулювання приватноправового обігу. З метою вирішення цієї проблеми Ш. Дюмулен запропонував теорію “автономії волі”, згідно з якою сторони могли домовлятися про застосування до своїх відносин вибраних ними кутюмів¹¹. Протягом тривалого часу автономія волі застосовувалася виключно до сфери міжнародних договірних відносин. З удосконаленням механізмів здійснення вибору застосовуваного права автономія волі поступово почала переходити до інших сфер приватноправових відносин. Тепер можемо зустріти прояви автономії волі в регулюванні майнових відносин,

¹¹ В Кисіль, *Міжнародне приватне право: питання кодифікації* (2-е вид., доп. і переробл. Україна 2005) 480.

недоговірних зобов'язаннях (зокрема, сторони можуть здійснити вибір права суду для регулювання деліктних зобов'язань), у спадкових відносинах (спадкодавець у заповіті може обрати для регулювання спадкових відносин право країни, громадянином якої він є), у сімейних відносинах (подружжя може здійснити вибір права, яке буде застосовуватися до регулювання їх відносин, до шлюбного договору, щоправда, з певного кола правопорядків) тощо.

Стаття 1801 проєкту оновленого ЦК України передбачає, що у випадках, установлених законом, суб'єкти (суб'єкт) приватних відносин з іноземним елементом можуть самостійно здійснити вибір права, що підлягає застосуванню до змісту відповідних відносин. Важливо, що сам принцип автономії волі набув подальшого розвитку у проєкті. Так, у ч. 1 ст. 1801 зазначається, що цей вибір не обмежується вибором права конкретної країни і він може містити вибір норм транснаціонального характеру, що не належать до певної національної юридичної системи, зокрема норм *lex mercatoria*, засад права або аналогічних приписів. Щодо форми вибору права, то він має бути явно вираженим або безпосередньо впливати з дій сторін правочину, умов правочину чи обставин справи, що їх розглядають у сукупності, якщо іншого не встановлює закон. Частина 3 ст. 1801 вирішує питання що може охоплювати вибір. Вибір права можуть здійснити як щодо правочину загалом, так і щодо його окремих частин або частини. Вибір права щодо окремих частин правочину має бути явно вираженим. Наступне питання: чи можна змінити обране право? Вибір права або зміна раніше обраного права можуть здійснити суб'єкти приватних відносин у будь-який час, зокрема, при вчиненні правочину, на різних стадіях його виконання тощо. Вибір права або зміна раніше обраного права, що зроблені після вчинення правочину, мають зворотну дію і є чинними з моменту вчинення правочину, але не можуть: 1) бути підставою для визнання правочину недійсним у зв'язку з недодержанням його форми; 2) обмежити чи порушити права, що їх набули треті особи до моменту вибору права або зміни раніше обраного права. Далі, серед якого кола правопорядків можна здійснити вибір права? Вибір права суб'єктами приватних відносин може здійснюватися з необмеженого кола правопорядків, якщо інше не встановлює закон (наприклад, сторони шлюбного договору можуть здійснювати вибір з певного кола правопорядків). Установлення обмежень для принципу автономії волі теж передбачено. Вибір права не здійснюють, якщо відсутній іноземний елемент у приватних відносинах¹².

Принцип застосування більш сприятливого права. Як відомо, незважаючи на юридичну рівність учасників приватноправових відносин, фактично можуть виникати ситуації, коли одна зі сторін може бути більш слабкою по

¹² В Калакура, 'Механізми взаємодії колізійних принципів правового регулювання в міжнародному сімейному праві' [2011] 5(8) Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 98–104.

суті цих відносин. З точки зору подолання цієї проблеми в матеріальному приватному праві застосовуються засади справедливості та добросовісності, створюються конкретні матеріально-правові механізми, які захищають інтереси цієї слабкої сторони. З точки зору колізійного регулювання свого часу було запропоновано принцип застосування більш сприятливого права для слабкої сторони у відносинах. Цей принцип цілковито відповідає загальним засадам регулювання приватних відносин, зокрема принципу верховенства права. Цей принцип хоча й не сформульований прямо як колізійний принцип ні в Законі про МПрП, ні в проєкті оновленого ЦК України, але набув відображення при регулюванні окремих видів приватних відносин, зокрема в сімейних відносинах – при регулюванні відносин батьків і дітей.

Укладення шлюбу. Законодавством окремих країн можуть передбачатись найрізноманітніші умови та перешкоди до укладення шлюбу, з якими пов'язане право на укладення шлюбу¹³. Це зумовлює необхідність установлення колізійного регулювання права на укладення шлюбу. В законодавчій практиці різних країн спостерігається кілька підходів до вирішення цього питання. Тривалий час питання регулювання укладення шлюбу вирішувалося лише за правом країни місця укладення шлюбу. Однак застосування такої формули прикріплення поряд з її простотою має свої недоліки, оскільки це може призвести до визнання такого шлюбу недійсним у іншій країні. Стаття 55 Закону про МПрП передбачає, що право на шлюб визначається за особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу. Тому важливо встановити особливості матеріально-правового регулювання умов і перешкод до укладення шлюбу за законодавством різних країн. За законодавством України право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку – 18 років (ст. 21 СК України). Особи, які бажають зареєструвати шлюб, повинні досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу. За заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на укладення шлюбу, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Слід зважити, що Конвенція ООН про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу¹⁴ 1962 р. зобов'язує країни учасниці вживати заходів щодо недопущення так званих дитячих шлюбів. Внутрішнє законодавство країн має встановлювати такий шлюбний вік, коли особа повною мірою може розуміти значення своїх дій і керувати ними, усвідомлювати правові наслідки укладення шлюбу¹⁵.

Іншою необхідною умовою для укладення шлюбу є волевиявлення осіб. Стаття 24 СК України передбачає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді

¹³ М Менджул, *Порівняльне сімейне право: навчальний посібник* (ПІК-У 2021) 296.

¹⁴ Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages, Adopted 07 November 1962 by General Assembly resolution 1763 A (XVII) <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-consent-marriage-minimum-age-marriage-and>> (accessed 27.04.2026).

¹⁵ В Калакура, 'Правове регулювання укладення шлюбу в міжнародному сімейному праві' [2012] 2 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 86–91.

жінки та чоловіка (принцип добровільності шлюбу). Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається. Принцип добровільності шлюбу характерний для законодавства й іноземних країн. Але іноді для укладення шлюбу необхідна згода (волевиявлення) батьків чи піклувальників (як правило, у випадках, коли особа не досягла повноліття). Ненадання такої згоди може бути оскаржено в суді (наприклад, у Німеччині).

Колізійні норми українського законодавства передбачають, що умови та перешкоди щодо укладення шлюбу, які зумовлюють право на укладення шлюбу, визначаються за особистим законом осіб, які укладають шлюб. Однак при цьому слід мати на увазі, що в разі укладення шлюбу в Україні застосовуються вимоги СК України щодо підстав недійсності шлюбу (відповідно до ст. 38 СК України підставами недійсності шлюбу є порушення вимог, установлених статтями 22, 24–26 цього кодексу, які розглянули вище).

При розгляді питання щодо укладення шлюбу слід брати до уваги наявність міжнародно-правового регулювання цих відносин. Це Конвенція ООН про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р., положення якої значною мірою вплинули на розвиток сімейного законодавства України, незважаючи на те, що Україна не бере участі в цій конвенції. Можна згадати й Гаазьку Конвенцію про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів¹⁶ 1978 р., яка замінила Гаазьку конвенцію про врегулювання колізій законів у сфері укладення шлюбів 1902 р. Колізійні механізми, запропоновані ст. 55 Закону про МПрП, значною мірою відповідають положенням конвенції щодо регулювання формальних вимог до укладення шлюбу за правом країни місця його укладення; щодо можливості укладення шлюбу, коли майбутнє подружжя відповідає вимогам права місця укладення шлюбу і один з майбутнього подружжя є громадянином цієї країни та проживає на території цієї країни; коли шлюб укладається за умови, що подружжя відповідає умовам національного законодавства, яке визначено за допомогою колізійних правил країни місця укладення шлюбу. Форма і порядок укладення шлюбу в Україні. Наступною проблемою реалізації права на укладення шлюбу є питання формальних умов та порядку укладення шлюбу. Колізійне регулювання щодо форми і порядку укладення шлюбу в Україні між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства регулюються ст. 56 Закону про МПрП, яка передбачає, що ці відносини визначаються правом України (правом країни місця укладення шлюбу – *lex loci celebrationis*). Таке колізійне регулювання притаманне абсолютній більшості країн¹⁷.

¹⁶ Convention of 14 March 1978 on Celebration and Recognition of the Validity of Marriages <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=88>> (accessed 27.04.2026).

¹⁷ В Калакура, Проблеми колізійного регулювання сім'ї та шлюбу в міжнародному приватному праві [2013] 7 Право України 147–153.

Питання реєстрації шлюбу згадується і в Конвенції ООН про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р. Конвенція передбачає, що шлюб має бути зареєстрованим відповідно до закону, після належного оголошення, у присутності представника влади, який має право на реєстрацію, у присутності свідків. Конвенція забороняє укладення шлюбу особою, яка не досягла мінімального шлюбного віку (крім випадків, коли компетентний орган, зважаючи на інтереси сторін і конкретні обставини, надає відповідний дозвіл). Конвенція зобов'язує країни-учасниці забезпечити ведення компетентним органом відповідних реєстрів укладених шлюбів.

Формальні умови регулюються за законом місця укладення шлюбу.

Окремо в законі зазначається, що шлюб між громадянами України, якщо хоча б один із них проживає за межами України, може укладатися в консульській установі або дипломатичному представництві України згідно з правом України. Укладення шлюбу між іноземцями в консульській установі або дипломатичному представництві відповідних держав в Україні регулюється правом акредитуючої держави (ст. 57 цього закону). Часто виникає питання про дійсність шлюбу, укладеного за межами України. Шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Книги шостої оновленого ЦК України щодо підстав недійсності шлюбу. Шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні.

Колізійна прив'язка закон місця укладення шлюбу в поєднанні з колізійним правилом *lex personalis* закріплена в багатьох двосторонніх міжнародних договорах про правову допомогу і правові відносини в цивільних сімейних і кримінальних справах України. *Lex loci celebrationis* набула відображення і в цілому ряді Гаазьких конвенцій, що присвячені питанням міжнародного сімейного права (наприклад Гаазька конвенція про укладення і визнання дійсності шлюбів від 14.03.1978).

Загалом статті, які встановлюють право, яке буде застосовуватися до права на шлюб, укладення шлюбу, недійсності та правових наслідків недійсності шлюбу, припинення шлюбу, зазнали лише редакційних змін у проєкті оновленого ЦК України¹⁸.

Фактичний сімейний союз. У чинному СК України існують дві норми, які спрямовані на регулювання відносин між жінкою і чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою. Це статті 74 і 91. Стаття 74 чинного СК України присвячена праву на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі

¹⁸ Простибоженко (н 8) 207–227.

між собою або в будь-якому іншому шлюбі, встановлює, що майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення СК України. А стаття 91 СК України передбачає, що якщо жінка і чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини і це право припиняється відповідно до положень СК України. Аналогічні положення є й у проєкті оновленого ЦК України. Саме тут з'являється термін "фактичний сімейний союз".

У чинному Законі про МПрП колізійних норм щодо такого союзу не було. Натомість у проєкті оновленого ЦК України ст. 1875 містить норми, згідно з якими існування між двома особами проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі (фактичний сімейний союз) визначає спільний особистий закон цих осіб, а за його відсутності право країни, у якій ці особи мали останній спільний осідок (місце проживання). Якщо відповідне право загалом не визнає відносини проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі, застосовують право України. Якщо однією із сторін відносин проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі є громадянин України, існування таких відносин визнають у разі, якщо їх сторонами є жінка і чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. Стаття 1878 містить юридичні наслідки проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі. Юридичні наслідки проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі визначає спільний особистий закон цих осіб, а за його ненаявності – право країни, у якій ці особи мали останній спільний осідок (місце проживання). Якщо відповідне право загалом не визнає відносини проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі, застосовують право України. Щодо форми вибору права для майнових наслідків проживання однією сім'єю без перебування в шлюбі, то цей вибір сторони здійснюють письмово. Угоду сторін про вибір права, що укладена в Україні, нотаріально посвідчують.

Припинення шлюбу. В законодавстві різних країн світу можна виділити дві основні підстави припинення шлюбу. У першому випадку шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим. У другому – шлюб припиняється внаслідок його розірвання. Розірвання шлюбу натомість може здійснюватися судом або відповідним компетентним державним органом. Особливості в регулюванні припинення шлюбу за законодавством різних країн зумовлюють необхідність колізійного регулювання припинення шлюбу. Слід спинитися на деяких проблемах матеріального права, щодо яких можуть виникати колізії. Припинення шлюбу вна-

слідок його розірвання може відбуватися за спільною заявою подружжя або одного з них державним органом реєстрації актів цивільного стану (ст. 106, 107 СК України). Подружжя, яке не має дітей, має право подати до державного органу реєстрації актів цивільного стану заяву про розірвання шлюбу. Якщо один із подружжя через поважну причину не може особисто подати заяву про розірвання шлюбу до державного органу реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену або прирівняну до неї, від його імені може подати другий з подружжя. Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору. Шлюб розривається органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою одного із подружжя, якщо другий із подружжя: 1) визнаний безвісно відсутнім; 2) визнаний недієздатним.

Важливим є встановлення в законодавстві різних країн підстав чи причин для розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя. При розгляді питання про розірвання шлюбу суд з'ясовує фактичні взаємини подружжя, справжні причини позову про розірвання шлюбу, бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя. Шлюб може припинятися внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя або за позовом одного з подружжя на підставі рішення суду. Суд уживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. Суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає справжній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей.

У деяких країнах, зокрема і в Україні, передбачається можливість установа режиму окремого проживання подружжя. За заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. У разі встановлення режиму окремого проживання: 1) майно, набуте в майбутньому дружиною і чоловіком, не вважатиметься набутих у шлюбі; 2) дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка. Режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних стосунків або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя. Щодо колізійного регулювання припинення шлюбу, то ст. 63 Закону про МПрП передбачає, що припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу визначаються правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків.

Щодо міжнародно-правового регулювання припинення шлюбу, то слід звернути увагу на Гаазьку Конвенцію про визнання розлучень та рішень

про роздільне проживання подружжя¹⁹ 1970 р. Ця Конвенція застосовується лише щодо законних рішень про припинення шлюбу, прийнятих у результаті судового чи іншого провадження, а також щодо встановлення режиму роздільного проживання. Конвенція містить систему колізійного регулювання, яка зводиться до застосування у різних варіантах особистого закону осіб, як правило, до місця проживання хоча б одного з подружжя. Окремо варто згадати Регламент ЄС про право, що застосовується до розлучень та правової сепарації²⁰ (Рим III) 2010 р., який передбачає можливість для сторін обрати право, яке буде застосовуватися при розірванні шлюбу²¹.

Утримання. 2022 р. були внесені зміни до Закону про МПрП, які були зумовлені необхідністю привести законодавство до Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання та Протокол про право, що застосовується до зобов'язань про утримання²². Так, за загальним правилом право, що застосовується до зобов'язань щодо утримання, які виникають із сімейних відносин, регулюються правом держави, у якій має місце проживання особи, яка має право на утримання (ст. 67 Закону про МПрП). Текст закону було доповнено статтями 67¹, 67², 67³, 67⁴, згідно з якими якщо особа, яка має право на утримання, не може його одержати згідно з загальним правилом, зобов'язання щодо утримання між батьками і дітьми регулюються правом крани суду. Якщо особа, яка має право на утримання, звернулася з вимогою про утримання до суду в державі, в якій особа, яка зобов'язана надати утримання, має місце проживання, зобов'язання щодо утримання між батьками і дітьми визначаються правом крани суду. Однак якщо одержати утримання відповідно до зазначеного права неможливо, застосовується загальне правило. Якщо особа, яка має право на утримання, не може його одержати згідно з правом, визначеним відповідно до зазначених правил, зобов'язання щодо утримання між батьками і дітьми регулюються правом їхнього спільного особистого закону, якщо такий існує. З'явилось положення про зобов'язання щодо утримання дітей іншими особами. Право, що застосовується до зобов'язань щодо утримання малолітніх, неповнолітніх дітей дідом, бабою, вітчимом, мачухою, братом, сестрою, іншими особами, у сім'ї яких виховувалася дитина, визначається відповідно до вищенаведених правил. Зобов'язання щодо утримання, які виникають у зв'язку з укладенням шлюбу, розірванням шлюбу, недійсніс-

¹⁹ Convention of 1 June 1970 on the Recognition of Divorces and Legal Separations <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=80>> (accessed 27.04.2026).

²⁰ Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2010/1259/oj/eng>> (accessed 27.04.2026).

²¹ В Калакура, *Міжнародне сімейне право: принципи та особливості колізійного і уніфікаційного регулювання* (Алерта 2017) 434.

²² Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання. 23.11.2007 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text> (дата звернення 27.04.2026); Протокол про право, що застосовується до зобов'язань про утримання. 23.11.2007 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-07#n3> (дата звернення 27.04.2026).

тю шлюбу, проживанням однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу. Зобов'язання щодо утримання, які виникають між подружжям, колишнім подружжям, особами, шлюб між якими є недійсним, жінкою і чоловіком, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, регулюються правом держави останнього спільного місця проживання сторін зобов'язання або іншим правом, яке має більш тісний зв'язок зі шлюбом, якщо одна зі сторін зобов'язання заперечує проти застосування до зобов'язання права, визначеного відповідно до вищенаведених правил. Отримав свій розвиток і принцип автономії волі: сторони зобов'язання щодо утримання можуть обрати право, що застосовується до зобов'язання щодо утримання. При цьому сторони можуть обрати: 1) особистий закон однієї зі сторін зобов'язання на момент здійснення вибору права; 2) право країни місця проживання однієї зі сторін зобов'язання на момент здійснення вибору права; 3) право, що обрано сторонами зобов'язання або застосовується відповідно до закону для регулювання майнових відносин сторін зобов'язання; 4) право, що обрано сторонами зобов'язання або застосовується відповідно до закону для регулювання припинення шлюбу або окремого проживання сторін зобов'язання; 5) право країни суду, що обрано сторонами для цілей провадження у конкретній справі про зобов'язання щодо утримання.

Щодо форми такої угоди, то вибір права здійснюється шляхом укладення угоди в письмовій формі. Угода про вибір права, що укладається в Україні, підлягає нотаріальному посвідченню. Обмеження такого вибору – вибір права відповідно не застосовується до зобов'язань щодо утримання малолітніх, неповнолітніх дітей, недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. Угода про вибір права, яка призводить до явно несправедливих або нерозумних наслідків для будь-якої із сторін, є нікчемною, крім випадків, коли на момент її укладення сторони повністю усвідомлювали значення, зміст і наслідки їхнього вибору (принцип застосування сприятливого права для слабкої сторони).

Загалом слід зазначити, що в колізійному регулюванні міжнародних сімейних відносин оновлений ЦК України ґрунтується на основних колізійних принципах МПрП – принципі тісного зв'язку, принципі автономії волі, принципі застосування більш сприятливого права. Серед колізійних формул прикріплення, які застосовуються в міжнародному сімейному праві, можна виділити *lex loci celebrationis* – право країни місця укладення шлюбу; *lex personalis* – особистий закон фізичної особи; *lex patriae* – право країни громадянства; *lex domicilii* – право країни місця проживання; *lex voluntatis* – право, яке обране сторонами; *lex loci actus* – право країни місця вчинення правочину; *lex rei sitae est* – право країни місця знаходження речі; *lex fori* – право країни суду тощо²³.

²³ Калакура (н 21) 434.

Колізійне регулювання спадкових відносин. Під час роботи над колізійним регулюванням спадкових відносин у робочій групі обговорювалося два варіанти загального права, що застосовуватиметься до відповідних відносин²⁴. Перший підхід полягав у тому, щоб залишити ситуацію з розщепленням спадкування – можливе застосування права країни останнього місця проживання спадкодавця та права країни місця знаходження нерухомого майна. Другий, який був, урешті, прийнятий робочою групою – спадкові відносини регулює право країни, у якій спадкодавець мав звичайний осідок (місце проживання) в момент смерті, якщо спадкодавцем не обрано право країни, громадянином якої він був у момент здійснення вибору або смерті. Особа, яка має кілька громадянств, може обрати право будь-якої з країн, громадянство якої вона має у момент здійснення вибору або смерті. Вибір права спадкодавцем може бути здійснений у заповіті або в іншому документі щодо розпорядження майном на випадок смерті, форма якого відповідає вимогам права, що його застосовують до форми заповіту. Перехід у власність територіальної громади відумерлої спадщини, що розташована на території України, регулює право України.

Ще однією новелою в проєкті ЦК України є ст. 1896 “Особливості спадкування майна комморієнтів”. У ній говориться, що, якщо двоє або більше осіб, спадкування за якими регулює право різних країн, померли за обставин, коли невідомо, в якій послідовності настала їхня смерть, і якщо право таких країн по-різному регулює таку ситуацію або не регулює її взагалі, жодна з померлих осіб не має права на спадкування за іншою такою особою (особами).

З’явилась також нова ст. 1898, присвячена сфері дії права (як і в інших розділах цієї Книги), що застосовується до спадкових відносин. Так, право, що застосовується до спадкових відносин згідно з положеннями цієї Книги, охоплює: 1) підстави, час і місце відкриття спадщини; 2) визначення спадкоємців, їх часток та зобов’язань, що можуть бути накладені на них спадкодавцем, а також визначення інших прав на спадкування, включаючи право на спадкування іншого з подружжя; 3) право на спадкування; 4) позбавлення і усунення від права на спадкування; 5) передачу спадкоємцям прав і обов’язків, що входять до складу спадщини, включаючи умови і правові наслідки прийняття або відмови від прийняття спадщини; 6) права спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, що управляють спадщиною, зокрема щодо продажу майна та задоволення вимог кредиторів; 7) відповідальність за зобов’язаннями в межах правонаступництва; 8) розпорядження частиною майна, обмеження на розпорядження майном після смерті, а також претензій, які близькі особи спадкоємця можуть мати до спадкоємців або щодо

²⁴ В Калакура, ‘Основні напрямки розвитку правового регулювання спадкових відносин в оновленому Цивільному кодексі України’, *Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України: концепція, напрями, перспективи. Матеріали X Міжнародного цивілістичного форуму* (Київ 2020) 185–189.

спадкового майна; 9) будь-які зобов'язання щодо врахування обставин, що мають юридичне значення, під час визначення часток спадкоємців.

Висновки. Включення удосконалених колізійних норм, що регулюють сімейні і спадкові відносини в міжнародному приватному праві у проєкт оновленого Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), повинно забезпечити належне правове регулювання приватних відносин з іноземним елементом.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Dovgert A, *Mizhnarodne pryvatne pravo: zmina kontseptsii* (Alerta 2024) (in Ukrainian).
2. Kalakura V, *Mizhnarodne simeine pravo: pryntsypy ta osoblyvosti koliziinoho i unifikatsiinoho rehuliuвання* (Alerta 2017) (in Ukrainian).
3. Kysil V, *Mizhnarodne pryvatne pravo: pytannia kodyfikatsii* (2-e vyd., dop. i pererobl. Ukraina 2005) (in Ukrainian).
4. Mendzhul M, *Porivnialne simeine pravo: navchalnyi posibnyk* (RIK-U 2021) (in Ukrainian).

Edited books

5. Dovgert A (red), *Mizhnarodne pryvatne pravo. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu* (Odissei 2008) (in Ukrainian).
6. Dovgert A, Kysil V (red), *Mizhnarodne pryvatne pravo: pidruchnyk* (2-he vydannia, Alerta 2014) (in Ukrainian).
7. Dovgert A, Kharytonov Ye (red), *Onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: formuvannia pidkhodiv* (Helvetyka 2020) (in Ukrainian).
8. *Kontseptsia onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy* (ArtEk 2020) (in Ukrainian).
9. Kuznietsova N (red), *Rekodyfikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: vyklyky chasu* (Helvetyka 2021) (in Ukrainian).
10. Prostobozenko O, 'Simeine pravo v strukturi rekodyfikovanoho TsK Ukrainy', *Onovlennia rehuliuвання pryvatnykh vidnosyn: problemy i perspektyvy* (O Kot, A Hryniak, M Velykanov (red), Alerta 2024) 207–227 (in Ukrainian).

Journal articles

11. Kalakura V, 'Mekhanizmy vzaiemodii koliziinykh pryntsypiv pravovoho rehuliuвання v mizhnarodnomu simeinomu pravi' [2011] 5(8) *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy* 98–104 (in Ukrainian).
12. Kalakura V, 'Pravove rehuliuвання ukladennia shliubu v mizhnarodnomu simeinomu pravi' [2012] 2 *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy* 86–91 (in Ukrainian).
13. Kalakura V, 'Problemy koliziinoho rehuliuвання sim'i ta shliubu v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi' [2013] 7 *Pravo Ukrainy* 147–153 (in Ukrainian).

Conference papers

14. Kalakura V, 'Osnovni napriamky rozvytku pravovoho rehuliuвання spadkovykh vidnosyn v onovlenomu Tsyvilnomu kodeksi Ukrainy', *Rekodyfikatsiia (onovlennia) tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: kontseptsia, napriamy, perspektyvy. Materialy X Mizhnarodnoho tsyvilistychnoho forumu* (Kyiv 2020) 185–189 (in Ukrainian).

Viktor Kalakura

DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL FAMILY
AND INTERNATIONAL INHERITANCE LAW
IN THE DRAFT NEW EDITION OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE
(CODE OF PRIVATE LAW)

ABSTRACT. The article considers the problems of development of legal regulation of family and inheritance relations in the field of private international law. The issues of historical development of legal regulation of international family and international inheritance relations since the proclamation of independence of Ukraine are studied. The existence of conflict-of-laws rules in the Code on Marriage and Family, the inclusion of conflict-of-laws rules of family law in the Family Code of Ukraine, the problems of codification of the rules of private international law in the draft of the current Civil Code, the adoption of a separate law "On Private International Law". The process of recodification of civil legislation, especially conflict of laws of family and inheritance law, their importance in the regulation of private relations with a foreign element is considered in detail. The purpose of the article is to analyze the existing conflict of laws on family and inheritance relations, to determine the type of codification that will be the most acceptable in modern conditions, to offer your vision of this problem. The article describes the peculiarities of the influence of the general principles of private law and the conflict principles of the private international law on the development of conflict regulation of specific types of family and inheritance relations. The problems and proposed options for conflict regulation of the right to marriage, the form and procedure for marriage, the peculiarities of marriage in a consular office or diplomatic mission of Ukraine, the actual family union, the termination of marriage, the regulation of personal and property relations of spouses, the marriage contract, maintenance obligations, etc. are analyzed. The author also dwells on the problems of conflict regulation of hereditary relations.

KEYWORDS: private international law; civil law; family law; inheritance law; recodification; conflict of laws rule.